

ІНВЕРСІЯ ЯК ОСНОВА НОНСЕНС-ЛОГІКИ У ТВОРАХ ЛЬЮЇСА КЕРРОЛА

Ольга Бандровська

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України

Предмет статті – семантична неоднозначність та гра зі слово- та смислотворенням у текстах Л. Керрола. Взято до уваги, що твори письменника мають подвійну адресацію, тобто вони розраховані на дві категорії читачів – дітей і дорослих, оскільки відтворена в них атмосфера казки містить код загадки для дорослого читача. Показано, що завдяки математичному складові розуму письменника, його твори набувають особливої нонсенс-логіки, основою якої є інверсійні механізми. Мета дослідження – виокремити інверсію як основний нонсенсотворчий прийом Л. Керрола, запропонувати класифікацію та опис її найпоширеніших видів.

Ключові слова: творчість Л. Керрола; нонсенс; інверсійні механізми.

Нонсенс виник як вид розваги дітей у деяких народних англійських казках, поширених ще до XIX століття. Одну з них надрукував Джозеф Якобз у збірці англійських казок "More English Fairy Tales" 1894 року під назвою "Sir Gammer Vans". Подібні казки збирали колекціонери по всій території Англії, деякі записали брати Грімм. Велику кількість дитячих віршів можна вважати зразками літературного нонсенсу, проте лише в епоху Едварда Ліра та Льюїса Керрола нонсенс "був взятий під контроль та розвинений у повну міру свого потенціалу" [1, с. 380]. Саме тоді він з хаотичного нонсенсу-гарабарщини (gibberish nonsense) розвивається в нонсенс квінтесенційний (quintessential nonsense). Квінтесенційному нонсенсу, на відміну від гарабарщини, властива зв'язність, хоча вона не завжди очевидна, тобто в такому творі є розповідь і, деколи, мета. Точкою відліку історії цього типу літературного нонсенсу можна вважати 1846 рік, коли вийшла друком "Книга нонсенсу" (The Book of Nonsense) – збірка лімериків, яку написав та проілюстрував Едвард Лір у 30-х роках XIX ст. для дітей графства Дербі. Продовжують та модифікують традицію літератури нонсенсу твори Льюїса Керрола "Пригоди Аліси в Країні Чудес" (1865) та "Аліса у Задзеркаллі" (1871), які містять яскраві приклади нонсенсу. Твір Л. Керрола "Полювання на Снарка" (1876), на думку багатьох дослідників, є найбільшим та найкраще сконструйованим поетичним зразком літератури нонсенсу в англійській літературі. Л. Керрол, на відміну від попередників, створює твори нонсенсу не на основі фонетичного звучання мови, а фокусує увагу на дослідженні самого мовного процесу. Будучи професійним математиком і логіком, англійський письменник наділяв свій нонсенс закономірностями та логікою, а також, навпаки, шукав у математичних і логічних концептах властивого їм нонсенсу. Саме тому твори цього дитячого письменника цікаві дослідникам різних галузей науки.

Творчість Л. Керрола досліджували представники різних літературно-критичних шкіл та напрямів. Важливо, що не тільки дослідники літератури, а й математики, фізики, філософи, психологи черпають у творах письменника матеріал для наукових роздумів та інтерпретацій, серед них такі вчені, як А. С. Еддингтон, К. Дьюрелл, У. Вівер, Е. Партридж, Р. Сазерленд, Ж. Дельоз, Е. Сьюелл та інші. Цей факт

дає підстави стверджувати, що літературна спадщина Л. Керрола має міждисциплінарний характер. Серед дослідників творчості Л. Керрола – Г. К. Честертон, який розглядав Л. Керрола в контексті його історичної епохи, шукаючи причин неординарності його творів; М. Гарднер, який аналізував твори Л. Керрола в своїх анотаціях до них, Н. Демурова, яка не лише розглядала, а й перекладала твори письменника. Ю. О. Данілов, Я. А. Смородинський, С. Г. Геллерштайн розглядали твори Л. Керрола з погляду фізики.

Неоднозначність, а подекуди і брак заданого змісту в нонсенсі уможливорює семантичний рух тексту. Згідно з основними положеннями “Логіки смислу” французького філософа Жіля Дельоза, нонсенс існує без значення, але дає змогу виникати значенню. Нонсенс протистоїть не власне смислові, а смислові, який має закінчену форму і не допускає подальшого варіювання та приросту смислу. Якщо нонсенс сам собою не наділений смислом, він наділений креативним смислотворювальним потенціалом, здатністю “дарувати смисл”. Далекосяжний “смысл нонсенсу” полягає в нескінченній перспективі смислотворення. [2]

Нонсенс утворюється з переосмислення формул, постулатів і принципів традиційного смислу, який є ресурсом для формування нонсенсу, отже, існують деякі механізми для переходу від одного до іншого. Найпотужнішим з таких механізмів є інверсія тих культурних категорій та норм поведінки, що творять традиційний смисл. Нонсенс часто виступає як дещо іронічна критика традиційного смислу. Згідно з думкою американської дослідниці С. Стюарт, “нонсенс, гра та парадокс... є методами для інновацій та оцінювання” [3, с. 50]. Інвертуючи деякі загальноприйняті норми, твори літератури нонсенсу змушують читача подивитися на них “свіжим оком” та оцінити наново те, що здавалося самоочевидним.

Нонсенс – це також підривання найважливіших процесів формування традиційного смислу. У процесі літературної комунікації перетворювальний чинник ґрунтується на впевненості комунікантів у взаєморозумінні, яке є основою процесів традиційного смислу. Л. Керрол широко використовує такий тип нонсенсу. У його творах слово часто використовується у першому, буквальному значенні й не поєднується з контекстом традиційного смислу. Наприклад, діалог Аліси з Білим Королем у “Аліси у Задзеркаллі” постійно переходить з метафоричного на буквальний рівень: “I beg you pardon?” asked Alice. “It isn’t respectable to beg” said the King” [4]. Тут метафоричну формулу ввічливості “I beg you pardon” Король сприймає буквально, вносячи елемент нонсенсу. У тому ж діалозі читаємо уривок: “There’s nothing like eating hay when you’re faint,” he remarked to her, as he munched away. “I should think throwing cold water over you would be better,” Alice suggested, “or some sal-volatile.” “I didn’t say there was nothing *better*,” the King replied. “I said there was nothing *like* it” [4] У цьому випадку зведення фрази до буквального смислу слова “like” розхитує код повідомлення, створюючи комічний ефект нонсенсу. “Комічний ефект з’являється, коли ми вдаємо, що сприймаємо буквально вислів, який вживається фігуративно, або коли наша увага звернена на фактичний аспект метафори” [5, с. 135], – наголошував французький філософ А. Бергсон.

У наведених вище прикладах метафоричність протиставляється буквальному смислові, і це найпоширеніше застосування інверсії-протиставлення для створення нонсенсу. Проте протиставляти можна й інші категорії. Наприклад, категорії живого – неживого. У Льюїса Керрола Аліса потрапляє на крокет, де те, що має бути неживим, замінено живими предметами. Коли на майданчику для крокету м’ячі стають живими їжаками, бити – фламінго, а ворота замінюють знову ж таки живі карти, що склалися навпіл, і до того ж це все рухається, тікає, не слухає – отут маємо приклад ситуації-нонсенсу: “You’ve no idea how confusing it is all the things being alive;

for instance, there's the arch I've got to go through next walking about at the other end of the ground and I should have croqueted the Queen's hedgehog just now, only it ran away when it saw mine coming?" [6]. Отже, інвертування однієї категорії в іншу (тут, неживого в живе) стає механізмом переходу від традиційного смислу до нонсенсу.

Л. Керрол використовує саме протиставлення, щоб показати відносність того, що вважають традиційним смислом. У розмові з Алісою Чеширський кіт виголошує: "We're all mad here. I'm mad. You're mad." "How do you know I'm mad?" said Alice. "You must be," said the Cat, "or you wouldn't have come here." Alice didn't think that proved it at all; however, she went on "And how do you know that you're mad?" "To begin with," said the Cat, "a dog's not mad. You grant that?" "I suppose so," said Alice. "Well, then," the Cat went on, "you see, a dog growls when it's angry, and wags its tail when it's pleased. Now I growl when I'm pleased, and wag my tail when I'm angry. Therefore I'm mad." [6] Видно, що Л. Керрол протиставляє категорії здорового глузду та божевільля. Те, що для kota нормальне в поведінці, для собаки – божевільля, і навпаки. Письменник вказує на відносність цих категорій і залежність їх від ситуації та кола реципієнтів, серед яких і діти, і дорослі. Ефект нонсенсу знов досягається за допомогою протиставлення. Власне таке протиставлення-інверсія і є основою нонсенс-логіки Л. Керрола.

Для англійського письменника характерні такі види інверсії:

- **логічно-фразова інверсія**, де одні й ті ж слова, переставлені в різному порядку, надають різні смисли реченню, один з яких належить до традиційного смислу, а другий, переставлений, до нонсенсу. Наприклад, у Країні Чудес Аліса роздумує "Do cats eat bats?", що пізніше інвертується у "Do bats eat cats?" [6], або ж прикладом може бути дискусія під час божевільного чаювання про те, що говорити те, що думаєш і думати те, що говориш; бачити те, що їси та їсти те, що бачиш; любити те, що маєш і мати те, що любиш – це зовсім різні речі [7, с. 58];

- **просторова інверсія**, де розмір об'єктів та суб'єктів змінюється стосовно традиційного співвідношення. Зміни зросту Аліси в Країні Чудес є такими інверсіями – замість великої дівчинки і маленького цуценяти, ми бачимо маленьку дівчинку і велике цуценя;

- суто Керролівська **задзеркальна інверсія**. У дзеркалі всі асиметричні предмети "визвертаються". Так Труляля та Траляля – дзеркальні близнюки, Білий Лицар співає пісню про спробу всунути праву ногу в лівий чобіт. Якщо ж взяти до уваги не лише асиметричні речі, а й події, то в "Задзеркаллі" вони інвертуються настільки часто, що це стає лейтмотивом усієї книжки. Наприклад, щоб наблизитись до Чорної Королеви, Аліса йде в протилежному напрямку; король має два гінці: один, щоб бігти туди, а другий, щоб бігти звідти; Біла Королева пояснює принципи "життя назад"; торти в Задзеркаллі спочатку роздають, а потім ріжуть тощо. Задзеркальна інверсія використовується не лише в „Задзеркаллі”. Так у "Сільвії і Бруно" вводиться "імпондерал" – антигравітаційна вата, якою можна набити посилку, щоб вона важила менш ніж нічого. Професор також має годинника, який спрямовує час назад. Гаманець Фортунато є проективною площиною, де внутрішня поверхня – зовнішня, а зовнішня – внутрішня. E-V-I-L (зло) виявляється врешті-решт L-I-V-E (життя);

- **"Пуста множина"** (множина, що не має елементів) також слугує Л. Керролові джерелом логічного нонсенсу особливого виду. Аліса роздумує, що стається з полум'ям свічки, коли вона не горить; Червовий Король дивується, як можна написати листа нікому ("Кому адресовано листа?" – "Нікому" [7, с. 95]), а Білий король хвалить Алісу за добрий зір, коли вона на дорозі бачить "нікого" ("Кого ти там бачиш?" – "Нікого" [7, с. 183]).

У "Полюванні на Снарка" також є такі пусті множини:

“Other maps are such shapes, with their islands and capes!
But we've got our brave Captain to thank:
(So the crew would protest) “that he's bought us the best –
A perfect and absolute blank!” [8].

Пуста карта капітана постає пустою множиною-об'єктом, але також можлива пуста множина-абстрактне поняття:

“Do all that you know, and try all that you don't:
Not a chance must be wasted today!” [8];

- **одного класу речей у інший.** Наприклад, у “Полюванні на Снарка” читаємо:

“There was one who was famed for the number of things
He forgot when he entered the ship:
His umbrella, his watch, all his jewels and rings,
And the clothes he had bought for the trip...

The loss of his clothes hardly mattered, because
He had seven coats on when he came,
With three pairs of boots – but the worst of it was,
He had wholly forgotten his name.” [8]

Неуважний персонаж забуває на березі парасолю, годинник, коштовності, одяг тощо. Ці речі належать до одного класу, скажімо, їх можна десь лишити. Але потім Л. Керрол додає до цього списку ще один пункт – ім'я, яке не належить до попереднього класу. Відбувається інвертування одного класу в інший для створення нонсенсу.

Ще одним прикладом може бути реакція банкіра на *Bandersnatch*, що становив смертельну загрозу його життю:

“He was black in the face, and they scarcely could trace
The least likeness to what he had been:
While so great was his fright that his waistcoat turned white –
A wonderful thing to be seen!” [8]

Побіліти могло обличчя, волосся, тобто клас об'єктів, які змінюють колір від сильного емоційного потрясіння. Жилет до цього класу не належить, тобто він не може змінити кольору, але за інших обставин, і така інверсія класів творить нонсенс;

- **інверсія метафоричного в буквально:**

“He would joke with hyenas, returning their stare
With an impudent wag of the head.” [8].

Тут фраза “*return one's stare*” (пильно дивитися у відповідь на чийсь погляд) буквализується, і погляд гієн повертається, відбивається фізичним рухом голови, як певний об'єкт;

- **переосмислення-інвертування конвенційних прийомів та формулювань.**

“We have sailed many months, we have sailed many weeks,
(Four weeks to the month you may mark),
But never as yet ('tis your Captain who speaks)
Have we caught the least glimpse of a Snark!

We have sailed many weeks, we have sailed many days,
(Seven days to the week I allow),
But a Snark, on the which we might lovingly gaze,
We have never beheld till now!” [8].

У цьому прикладі інвертується дискурс. Фрази “We have sailed many months, we have sailed many weeks” та “We have sailed many weeks, we have sailed many days”

властиві поетичній мові й виконують емпатичну функцію наголошування протяжності процесу. Фрази ж “(Four weeks to the month you may mark)” та “(Seven days to the week I allow)”, що йдуть за поетичними висловлюваннями, уточнюючи їх, з логічного погляду, інвертують обидва рядка в буквальну, логічну мову, створюючи нонсенс. Ще одним прикладом такої інверсії може бути цей уривок:

“It is this, it is this that oppresses my soul,
When I think of my uncle's last words:
And my heart is like nothing so much as a bowl
Brimming over with quivering curds!

“It is this, it is this –” “We have had that before!”
The Bellman indignantly said.
And the Baker replied “Let me say it once more.
It is this, it is this that I dread!” [8].

Тут анафора “It is this, it is this”, що сприймається як органічна частина художнього тексту, переведена в реєстр повсякденного мовлення, звучить як нонсенс.

Не тільки поетичні прийоми, а й конвенційні правила суспільства інвертуються для створення нонсенсу:

“Introduce me, now there's a good fellow,” he said,
“If we happen to meet it together!”
And the Bellman, sagaciously nodding his head,
Said “That must depend on the weather.” [8].

У контексті полювання на звіра, щоб його спіймати, якщо не вбити (в поемі написано про надзвичайний смак салату зі Снарка), прохання одного з членів експедиції представити його Снаркові при зустрічі інвертує конвенційне правило ввічливості представлятися при першій зустрічі в нонсенс.

Отже, Л. Керрол застосовував у своїх творах різноманітні та численні інверсійні механізми для переходу від традиційного смислу до нонсенсу; їх використання не робить творів алогічними, а навпаки, запроваджує свою логіку подій, яка не замкнута рамками здорового глузду. У творах Л. Керрола інверсія є основою нонсенс-логіки та одним із найпотужніших прийомів створення семантичної неоднозначності. Саме непроясненість смислу, що несе в собі смислотворчий потенціал, зацікавила спочатку модерністів (вплив Л. Керрола простежується в “Поминках по Фіннеганові” Дж. Джойса), а пізніше постмодерністів, прикладом продовження традицій Л. Керрола може слугувати творчість Е. Берджеса, особливо його твір “A Long Trip to Teatime”, в якому прийоми Л. Керрола трансформовані та адаптовані в контексті сучасної літературної доби.

1. The Oxford Companion to Children's Literature. Oxford University Press, 1999.
2. Делез Ж. Логика смысла. М., 1998.
3. Stewart Susan. Nonsense: aspects of intertextuality in folklore and literature. Baltimore, 1980.
4. Carroll Lewis. Through the Looking-Glass (And What Alice Found There) // <http://www.literature.org/authors/carroll-lewis/through-the-looking-glass/>.
5. Bergson Henry Laughter. Los Angeles, 1998.
6. Carroll Lewis. Alice's Adventures in Wonderland // <http://www.cs.indiana.edu/metastuff/wonder/wonderdir.html>.
7. Кэрролл Льюис. Приключение Алисы в стране чудес. Сквозь зеркало и что там увидела Алиса, или Алиса в Зазеркалье. 2-е изд. М., 1991.
8. Carroll Lewis. The Hunting of the Snark // [www.literature.org/authors/carroll-lewis/the-hunting-of-the-snark//index.htm](http://www.literature.org/authors/carroll-lewis/the-hunting-of-the-snark/index.htm).

INVERSION AS THE BASIS FOR NONSENSE LOGIC IN LEWIS CARROLL'S WORKS

Olha Bandrovka

Multi-variant semantics as well as word and sense formation in Carroll's works have been studied. It is considered that these works have double addressing, i.e. both children and adults engross themselves in them since the reconstructed fairy-tale atmosphere has an inherent enigmatic code targeted at the intellectual level of an adult. Carroll's ambiguity is connected with the fact that he worked in the nonsense literature domain. The peculiarity of the writer's creative thought is determined by his professional interest in mathematics and logic. It is shown that due to such inclinations Carroll's works acquire a special kind of nonsense logic based on the inversion mechanisms. As nonsense resorts to the resources of common sense the most powerful mechanism of transforming the former into the latter is an inversion of those cultural categories as well as behavioral and communicative norms that make up common sense. The most typical of Carroll's inversions are the following ones:

- **reverse phrase logic:** the same words put in different order creating different meanings one of which belongs to common sense and the other to nonsense;
- **spatial inversion:** the proportions of objects and subjects in the environment differ from their common-sense correlation;
- **mirror inversion:** the reversal of all asymmetrical objects as if reflected in the mirror;
- **empty ensemble:** an ensemble without elements serving as a source of a particular nonsense logic where nothingness is conceivable;
- **inversion of classes:** objects, processes or phenomena are attributed characteristics that are not intrinsic to them so enlisting them into other classes of similar objects, processes or phenomena becomes justified.
- **metaphor inversion:** the transition of a word from the metaphoric to literal level of language.
- **conventional formulae and situational inversion:** the discourse of a certain communicational situation is changed to the effect of creating a nonsense situation caused by a fault in communication.

The inversion mechanisms used by Carroll in his works that shift from common sense to nonsense prove to be numerous and versatile. Their usage does not make the works illogical. Conversely, it introduces a singular event logic that is not restricted by the common sense frame.

Key words: Carroll's writings; nonsense; inversion mechanisms.